

УДК 007 : 304 : 001

ДО ПОНЯТТЯ “МАЛОЇ БАТЬКІВЩИНИ”: РЕЦЕПЦІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПУБЛІЦИСТІВ 20–30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Зоряна Величко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна, e-mail: journft@franko.lviv.ua*

У статті автор вперше аналізує суть концептів “мала (приватна) батьківщина” / “велика (ідеологічна) батьківщина”, досліджує різні їх трактування у західноукраїнському медіапросторі 20-30-х рр. ХХ століття, окреслює соціокультурний контекст Галичини міжвоєнного періоду.

Ключові слова: мала батьківщина, ідеологічна батьківщина, етноцентризм, Галичина.

В умовах стрімкої глобалізації сучасна наука порушує перед дослідниками щораз нові питання. Адже попри загальний інтерес до масового, спільного, загального, того, що об’єднує, неминуче постають протилежні виклики — пов’язані з індивідуальним, іншим, окремим. Відповідно, дослідження масових комунікацій, саме у контексті актуальних суспільних перетворень, дає підстави говорити про амбівалентність тих процесів, які тривають у межах окремих соціальних груп (зокрема націй, етносів). Глобалізація та партикуляризм виступають як явища, що, з одного боку, є полярними, а з іншого, взаємозалежать і взаємно зумовлюють одне одного.

У цьому контексті аналіз всього обшару питань, присвячених масовим комунікаціям (зокрема в їх історичному розрізі), набуває нового значення. Особливої уваги потребує осмислення комунікативних процесів періоду 20–30 років ХХ століття, адже означений історичний проміжок часу характеризувався виразною загостреністю та неоднозначністю. Українська еліта того часу жваво полемізувала щодо багатьох історично та політично важливих речей, проте у центрі всіх дискусій перебували, безумовно, концептуальні питання: кого можна означувати як українців, які оптимальні шляхи розбудови нації, які найефективніші вектори у політичній тактиці і стратегії. Зрештою, можемо стверджувати, що головним комунікативним приводом для українського суспільства міжвоєнного періоду були концепти “нація”, “народ”, “батьківщина”, з усім спектром понять і проблем, пов’язаних із ними. Під цим кутом зору увагу привертає концепт “мала батьківщина”.

Мета наукової статті — окреслити семантичні межі терміну “мала батьківщина” (і таким чином увести його до наукового обігу), з’ясувати суть, особ-

ливості вживання та медіарезонанс концепту “мала (приватна) батьківщина” в українському комунікативному просторі 20–30-х років ХХ століття, проаналізувати тексти діячів і публіцистів.

Українська історіографія (як і політологія) налічує сьогодні чимало праць, присвячених політичним, соціальним, культурним процесам міжвоєнного періоду в історії Західної України, що в той час перебувала під владою Польщі. Проте напрацювань, присвячених власне комунікативному аспектові цих процесів, у сучасній українській науковій думці дуже мало (монографії С. Костя, Ю. Шаповала, С. Андрусів та ін.) [4–5; 13; 14].

Щодо термінів “мала батьківщина”, “ідеологічна батьківщина”, то їх обґрунтування в науковому обігу у нас відсутнє (не беручи до уваги принагідне функціонування цих понять у працях з етнології, соціології і, найбільше, у літературно-публіцистичному обігу). Очевидним є факт, що те розмаїття явищ та ідей, що їх охоплює у своєму семантичному полі концепт “мала батьківщина” (скажімо, у дослідженнях польських науковців), на жаль, в українському варіанті неймовірно збіднюється. Найчастіше це поняття вживають у розумінні певного обшару території (краю, села, вулиці), що з нею себе ідентифікує людина (тобто, місце, де вона народилася, проживала “золоті роки”). Рідше “малу батьківщину” тлумачать через призму етнографічну (йдеться про комплекс традицій, звичаїв, які людина сприймає як рідні, природні, автентичні).

Інша ситуація складається в середовищі польських науковців, які ведуть жваву і плідну дискусію не тільки про семантичні межі поняття “мала батьківщина”, а й про відмінності між нею та “батьківщиною приватною”, “батьківщиною локальною” (можна також перекласти: тутешньою), “домом” (можна перекласти отчим гніздом), вітцівщиною [15, 16, 17]. Польський етнолог Станіслав Осовський ще у 40-их роках минулого століття ввів у науковий обіг та обґрунтував поняття “приватна батьківщина” та “ідеологічна батьківщина” [17].

Подібна дискусія веде і в колах німецьких дослідників. Адже їхня *Heimat* також суттєво відрізняється від *Vaterland*; сьогодні вона здебільшого мислиться не з погляду традиції, історії чи навіть географії. Для середньостатистичного німця *Heimat* часто перебуває там, де він може заробити, де йому доступні всі принади споживацького суспільства капіталізму. Аналогічно й англійські вчені порушують питання про суть таких явищ, як *national feeling* та *home feeling*, акцентуючи на психологічному аспекті цих понять.

Коротко підсумовуючи напрацювання іноземних науковців, можемо окреслити термін “малої батьківщини” такими загальними положеннями. По-перше, слід наголосити, що “мала батьківщина” в жодному разі не є поняттям суто географічним. Більшою мірою вона співвідноситься з певними вартостями і типом моралі.

По-друге, у сучасному світі ідеї “малих батьківщин” часто протиставляють розгубленості людини у великому світі, глобалізації та уніфікації. Тому “малу батьківщину” можемо також трактувати як спробу повернення до втрачених джерел, як пошук власної ідентичності, чи, як тепер кажуть, самості, іншими словами, як певний спосіб вразливості до світу, засіб його пізнання.

По-третє, кожна людина має природну потребу співвідносити себе з стабільними і незмінними точками опори, вартостями. Власне таку можливість дають “малі батьківщини”. Як щось незмінне, постійне, вічне, те, чого не можна відібрати, що дано кожній людині раз і назавжди. Навіть у часи нестабільності,

загрози війни, еміграції, бідності “мала батьківщина” залишається незмінною, особистою, наскрізь відображеною у пам’яті та свідомості/підсвідомості.

З’ясувавши термінологію, доцільно звернутися до текстів міжвоєнного двадцятиліття, які дадуть змогу визначити те, як відображався концепт “мала батьківщина” (і полярний концепт “ідеологічна батьківщина”) в західноукраїнському комунікативному просторі означеного часу. Аналіз різноманітної преси, публіцистичних виступів (також епістолярної спадщини) чільних галицьких діячів виявляє, що у 20–30-ті роки ХХ століття — з огляду на історичний, політичний і соціокультурний контекст — великий резонанс мала ідея незалежності, а разом з нею ідея соборності всіх українських земель. Тому визначальною світоглядною прикметою тогочасного комунікативного простору можна вважати концепт “велика батьківщина”, чи, як її називає С. Оссовський “ідеологічна батьківщина” [17]. Постійні національні зусилля, спрямовані на боротьбу із зовнішнім ворогом (колонізатором), закономірно, применшили зміст і роль “малої батьківщини” та інших батьківщин. Все, що лежало поза смисловим полем “великої батьківщини”, часто зводилося до питання про походження (місце народження) або до сентиментального етнографізму. Проте не можна оминати увагою той факт, що осмислення поняття “мала батьківщина” таки проникло на рівень суспільно-політичний і рівень дослідницький.

Аналізуючи тексти цього періоду, можемо чітко простежити два загальних світоглядних, філософських вектори, які зумовлювали жваву дискусію щодо розуміння ідей нації, державності, соборності. Безумовно, що спільною вихідною точкою у всіх цих суперечках була боротьба за незалежність, за здобуття України — “ідеологічної”, тобто “великої”, батьківщини. Дискусія ж стосувалася методів, форм, змісту.

Отже, *радикально* налаштовані кола, часто у душі позитивістської філософії, сприймали соціум (націю) як абсолют, як “священну корову”, на яку не можна зазіхати, яка не може постраждати. Вже у 1919 році Українська Галицька Армія йшла на Велику Україну здобувати “ідеологічну батьківщину”, залишивши напризволяще рідні, галицькі, терени. Знамените гасло “Через Київ на Львів!” (від “батьківщини ідеологічної” до “батьківщини приватної”) визначило трагічну долю українства на багато років.

Пізніше Дмитро Донцов та його послідовники так само навіть не припустили іншого способу здобути ідеологічну батьківщину, крім як через централізацію, а по суті, механічне об’єднання, українства. Вся енергія українських інтегральних націоналістів була спрямована назовні — на боротьбу із ворогом. Базовими комунікатами “вісниківців” були Україна, соборність, боротьба, революція. Публіцистика їх риторична, насичена пропагандою.

Другий вектор репрезентували, зокрема, мислителі-*традиціоналісти*, яскраво представлені у монархічному та католицькому рухах. Саме у їхній публіцистиці знаходимо інше, функціональне, розуміння соціуму (нації). На противагу революційним заклицям, вони пропонували поміркований, стратегічний, план здобуття України. Скажімо, О. Назарук палко відстоював думку про те, що лише збереження, так зване консервування, регіональної ідентичності прокладає шлях до ідеологічної батьківщини [9]. Енергія традиціоналістів була спрямована усередину національного організму, на боротьбу не так із зовнішнім ворогом, як із внутрішніми демонами. Головними комунікатами тут виступали: край, локальність, еволюція, мирна домовленість.

Мову сучасній соціології (культурології, філософії) маємо протиставлення універсалізму і партикуляризму. Універсалізм стверджує цілісність, єдиність і однозначність поняття “Україна”; усі частини цієї цілості є органічно зв’язаними із центром, підпорядкованими йому, вони природно “тягнуться” до нього. “Україна” у розумінні речників універсалізму є певним часопростором, духовною сутністю, однаково властивою всім українцям. Саме з цього світобачення виникла ідея соборності (точніше, територіального об’єднання) України.

Натомість прихильники партикуляризму чи етноцентризму дотримуються думки про окремішність і відмінність ментальностей різних регіонів України. Яскравий прикладом може слугувати те, що у публіцистичному дискурсі міжвоєнного періоду однією із ключових тем була тема взаємин Сходу і Заходу України. В цьому контексті неминуче поставало питання окремої, іншої, ідентичності галичан та наддніпрянців. І власне тексти галичан позначені етноцентризмом. Подекуди, наприклад, у того ж О. Назарука, мова йде взагалі про цивілізаційні, а не лише етнічні, відмінності між українцями з різних боків Збруча [9].

Для окреслення суспільно-політичного і соціокультурного контексту Галичини періоду міжвоєнних концептуальним є розуміння того, що Галичина не була суто географічним чи адміністративним поняттям. Доцільно говорити про неї як про певний культурологічний і етнопсихологічний феномен. Не випадково сучасні історики ведуть мову про стійкий, витворений у той час, міф Львова, який став символом П’ємонту для галичан [2, с. 13]. У політичному, історичному, культурологічному і психологічному сенсі “український світ завше мав два духовні центри — Київ і Львів” [1, с. 91]. Тому, незважаючи на “пограничність” цієї території (це явище цікаво характеризує історик Я. Грицак) [2, с. 13], її, до деякої міри, маргіальність, можемо стверджувати іншу, парадоксальну, прикмету Галичини, а саме її центричність.

Поразка Української Революції, як в політичному, так і в духовному сенсі, залишила в її безпосередніх учасників глибоку психотравму, про що свідчить багата мемуарна та епістолярна література (О. Назарука, Л. Цегельського, І. Лисяка-Рудницького, В. Липинського та ін.) [6; 7; 9; 12]. Адже ідея соборності, яка практично реалізувалася Актом Злуки 1919 року, який втілює оте “природне прагнення повернути давно втрачену фізичну цілісність етнопростору, доповнити метафізичний простір культури реальним простором” [1, с. 69], зрештою також зазнала поразки. Відтак галичани знову звернули свій погляд, за висловом В. Дорошенка, у бік “тіснішої батьківщини — Галичини” [11, с. 28].

Прийшло усвідомлення того, що тільки кропітка щоденна праця в “малій батьківщині” може наблизити реальність “батьківщини великої”. Спалах громадської і культурної активності, здавалось би, зневіреного галицького суспільства засвідчують всі дослідники міжвоєнного періоду. Величезна кількість пресових і книжкових видань, розвій наукової думки, інтенсифікація громадського життя, утворення різноманітних товариств, спілок — все це доведені факти історії Галичини міжвоєнного двадцятиліття.

Очевидно, що багаторічна розірваність етнічних українських земель, відсутність тривкого державницького досвіду проклали глибоку ментальну борозну між різними частинами української нації. С. Андрусів пише про цю розінтегрованість, фрагментарність національного простору початку ХХ століття: “дроблення України на кілька Україн — доповнювалися внутрішньою, що жи-

вилася задавненими комплексами меншовартості, недокрів'ям національної самосвідомості, ослабленої потреби всеукраїнської єдності й єдиності, перманентною розгубленістю перед життям у позапросторі, на узбіччю, без Великого Дому (держави), коли натомість єдино цінним стає простір Малого Дому — власного житла, родини” [1, с. 72]. Дослідниця пише про оті “внутрішні деструктивні сили в самому національному організмі” [1, с. 72], які завадили побудувати українцям свій Великий Дім — соборну незалежну державу Україна.

Дихотомія “Схід — Захід”, що слугувала виокремленню Галичини в культурологічний і психологічний феномен, яскраво проявилася і в площині релігії. Мова йде про концептуальні відмінності між православною і греко-католицькою конфесіями, які засвідчили відмінності між східним і західним християнством. Варто зауважити, що каталізатором творення міфу про “Велику Україну” було саме греко-католицьке духовенство. С. Андрусів висуває цікаву тезу, що духівництво, зважаючи на постійні переїзди, служіння по різних парафіях, було позбавлене відчуття закоріненості, “малої батьківщини”, тому в його середовищі виробилося стійке прив'язання до Великого Дому. Священницька верства не тільки спонукала до витворення міфу про “Велику Україну” (що розвинувся у високу ідеологему “соборність”), а й фактично обумовила феномен “галичанства”, що його головною ознакою є висока національна самосвідомість. Так склалося історично, що Українська Греко-Католицька Церква, яка виникла в потоці реформації європейських національних церков, “завше виконувала і націотвірну та націоохоронну місію” [1, с. 101]. Священницькі плебанії були свого роду осередками української культури, на парафіях організували бібліотеки, читальні, різноманітні товариства і гуртки.

Після того, як український національний організм знову роздерли між собою два нових загарбники — Польща і більшовицька Росія, — галичани були змушені з новою силою боротися за “українську присутність у новій польській державі” [1, с. 106]. І коли люба серцю галичан Велика Україна опинилася в ще жахливішій ситуації, “перетворилася з цього в тамтой, потойбічний, інфернальний світ, українське пекло, то, щоб врівноважити його болючу відсутність серед “живих”, західноукраїнський (галицький) Дім мусів функціонувати і за нього за принципом компенсації” [1, с. 106]. Усвідомлення місії перед українським народом — творити і поширювати національні ідеали в усіх можливих формах — пронизує всю сукупність текстів означеного періоду.

Однак варто акцентувати, що така позиція тогочасних галицьких діячів не передбачала партикуляризму, адже йшлося не про регіональне самолюбство. Навпаки, гасло “Через Київ на Львів!” стало визначальною прикметою, ідеологією галичан, які, саме керуючись ним, вислали свою армію боронити Велику Україну, покинувши Львів напризволяще перед польським військом. Саме із Західної України пролунав заклик до Злуки всіх етнічних українських земель. Л. Цегельський афористично сказав про галичан: “Це ми, галичани, є тими політичними соборниками. Всяку політику робимо, маючи на увазі Київ, ідею єдиної України — навіть коли здійснюємо свою галицьку політику. Через те наша політика така вперта, така безкомпромісна, аж до абсурду. Україна для нас — одна Україна” [12, с. 67]. Безперечно, галичани стояли на твердих засадах соборності, а Галицьку державу розцінювали тільки як тимчасовий місток до побудови соборної Української держави. Як бачимо, Галичина як “мала ба-

тьківщина” в певний історичний проміжок часу стала для західних українців також і “батьківщиною ідеологічною”.

Ще один висновок до теми. Закордонні соціологи та етнологи розкривають сутність поняття “мала батьківщина” нерозривно із поняттям патріотизму (латинське “патріо” — батько). Невипадковим тому видається спостереження, що у публіцистиці міжвоєнного періоду концепт “Україна” (тобто “ідеологічна батьківщина”) найчастіше перебуває у стійкій семантичній парі з поняттям “націоналізм”, а концепт “мала батьківщина” (у всіх можливих конотаціях) — з поняттям “патріотизм” (чи, радше, “усвідомлений патріотизм”).

Очевидним є факт, що дослідження комунікативних процесів в Україні (особливо в історичному ракурсі) гостро потребує нових напрацювань. Мова йде не лише про так зване заповнення білих плям (імен, текстів, фактів) в історії української журналістики, а й про творення власної термінологічної бази, про зміну методів дослідження. В цьому контексті робота над означеною нами темою видається особливо перспективною.

1. Андрусів С. М. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст.: *монографія*. — Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка; Тернопіль: Джура, 2000. — 340 с.
2. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. — Київ: Критика, 2004. — 343 с.
3. Кость С. Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини ХХ ст. (Структура. Частина перша). — Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. — 422 с.
4. Кость С. Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини ХХ ст. (Структура. Частина друга). — Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. — 217 с.
5. Кость С. Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст. у всеукраїнському контексті (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування): *монографія*. — Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. — 514 с.
6. Липинський В. З епістолярної спадщини: листи до Д. Дорошенка, І. Кривецького, Р. Метика, О. Назарука, С. Шелухіна. — К., 1996. — 191 с.
7. Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921-1930) / Упоряд. М. Дядюк; Відп. ред. серії Л. Головата; НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 2004. — 156 с.
8. Макарчук С. А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. — Львів: Світ, 1997. — 192 с.
9. Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з Української Революції. — Нью-Йорк: Українське видавництво “Говерля”, 1978. — 344 с.
10. Потульніцький В. Проблема регіоналізму в українській політичній та історичній думці другої половини ХІХ — першої половини ХХ ст. (на прикладі образу Галичини) // Вісник Львівського університету. Сер. історична. — Вип. 35–36. — Львів, 2000. — С. 150-167.

11. Стеблій Ф. Іван Кривецький — історик-державник / НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 2003. — 39 с.
12. Цегельський Л. Від легенд до правди: Спомини про події в Україні зв'язані з Першим листопада 1918 р. / Передмова Я. Дашкевича. — Львів: Свічадо, 2003. — 336 с.
13. Шаповал Ю. Г. “Літературно-Науковий Вістник” (1898–1932 рр.): Творення державницької ідеології українства: *монографія* / ЛНУ ім. І. Франка. НАН України. Львів. наук. бібл. ім. В. Стефаника. — Львів, 2000.
14. Шаповал Ю. Г. І в Україні святилось те слово...: Наукові праці. — Львів: ПАІС, 2003. — 680 с.
15. Odoj G. Lokalność jako ojczyzna — w kręgu pojęć podstawowych [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.eduskrypt.pl
16. Olesiak G. Wyobrażenie “małej ojczyzny”. Morfologia idealnego świata. “Polska Sztuka Ludowa”, 1990. — № 3.
17. Ossowski S. Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny. W: O ojczyźnie i narodzie. — Warszawa, 1984.

THE CONCEPT OF “NATIVE LAND”: RECEPTION OF WESTERN UKRAINIAN PUBLICISTS OF 1920-1930

Zoryana Velychko

Ivan Franko National University of Lviv,
Generala Chuprynky str. 49, 79044, Lviv, Ukraine
E-mail: journft@franko.lviv.ua

The author first analyzes notions of “native land” / “fatherland“, explores the different interpretations of them in media space of Western Ukraine in 1920-1930. She describes Galician sociocultural context in the years between First and Second World Wars.

Key words: native land, ideological fatherland, ethnocentrism, Galicia.

К ПОНЯТИЮ “МАЛАЯ РОДИНА”: РЕЦЕПЦИЯ ЗАПАДНО-УКРАИНСКИХ ПУБЛИЦИСТОВ 20-30-Х ГГ. XX ВЕКА

Зоряна Величко

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, 79044, Львов, Украина
E-mail: journft@franko.lviv.ua

В статье автор впервые анализирует суть концептов “малая (личная) родина” / “большая (идеологическая) родина”, исследует разные их трактовки в западно-украинском медиапространстве 20-30-х годов XX века, описывает социокультурный контекст Галичины в междувоенные годы.

Ключевые слова: малая родина, идеологическая родина, этноцентризм, Галичина.

Стаття надійшла до редколегії 09.09.2011
Прийнята до друку 26.09.2011